

послевоенная украинская культура, в частности историография. Сделано выводы о существенных отличиях в трактовках, что их можно объяснить как результат различных политических влияний.

Ключевые слова: послевоенная культура, сталинский режим, идеология, историография

Summary. *Nikolaets Y.O. The Ideologization of Postwar Culture in the Works of Ukrainian Scholars.* The article reveals the attitudes of Ukrainian historians of Soviet and post-Soviet periods towards the problem of Stalin's ideological pressure which postwar Ukrainian culture endured, particularly historiography. The author concludes that significant differences in interpretations can be explained by various political influences.

Key words: postwar culture, Stalin's regime, ideology, historiography

УДК 94(477)“1990/2000”

Ю.П. Присяжнюк

СУЧАСНЕ УКРАЇНСЬКЕ СЕЛЯНОЗНАВСТВО В НАУКОВИХ ОГЛЯДАХ 1990–2000-х років*

Простежено традицію складання оглядів селянознавчих (ширше – аграрних) студій в українській історіографії доби державної незалежності України. Звернуто увагу на критерії плідності та перспектив пропонованих як теоретико-методологічних підходів, так і конкретно-тематичних досліджень.

Ключові слова: українське селянознавство, аграрні студії, огляди

Наближення 150-річного ювілею вікопомної дати – скасування кріпосного права на теренах Наддніпрянської (Великої) України, що перебувала тоді у складі Російської імперії, актуалізує весь спектр селянознавчих студій української історіографії.

Традиція періодичного складання оглядів селянознавчих (ширше – аграрних) студій в українській історіографії, яку виразно спостерігаємо в роки державної незалежності України, а надто протягом останніх півтора десятиріччя, бере свій початок набагато раніше. І, вочевидь, стосується не тільки царини історіографії. Утім, основним лейтмотивом цього жанру історіописання було й залишається підбиття підсумків зробленого, визначення подальших цілей, окреслення пізнавальних завдань.

Наукові огляди стосуються здебільшого поточного (проміжного) стану справ у селянознавстві в цілому або окремих його історіографічних періодів. Частіше всього такі спроби пов'язані зі знаковими історичними подіями чи мають суто структурно-організаційне походження. У будь-якому разі вони покликані приносити користь, позаяк так чи так синтезують доробок істориків, “відкидають” найбільш стереотипні та віджилі погляди, акцентують увагу на перспективах, що відкриваються у зв'язку з появою та першим досвідом апробації інноваційних підходів.

Мета розвідки – реконструювати сюжети окремих наукових оглядів, присвячених розвитку селянознавчих студій в українській історіографії двох останніх десятиліть, тим самим спробувати довести їхню плідність.

Певним збігом названих вище стимулюючих обставин позначалася робота Всеукраїнського симпозиуму з проблем аграрної історії, який був уперше проведений в Україні після розпаду СРСР у жовтні 1996 р. в Умані. Серед відомих дослідників української аграрної минувшини, що брали в ньому участь, нашу увагу привертає постать професора Р.Д. Ляха. Саме він виступив тоді з доповіддю “Проблеми аграрної історії України 1917–1940 рр.”. Коротко зупинившись, як прийнято, на проблематиці, що її досліджує аграрна історія, Р.Д. Лях зазначив таке: ця галузь історичної науки чи не найбільше серед решти спотворювали, підганяли під офіційні політичні (компартійні) трактовки, історики вимушено доводили факти успіхів у сільському господарстві, хоча насправді ситуація була плачевною. А ще селом, найперше його мешканцями – селянами – влада та залежні від неї історики “просто ігнорували” [1, 7]. Ведучи мову про соціальні верстви (класи) пореформеного

*Стаття виконана в межах договірної теми “Білоруська й українська історіографії та формування історичної свідомості білорусів і українців у 1918–1945 рр.” “ДФФД–БРФФД–2009” Ф29.5/10, держбюджетної теми “Історична наука України, Польщі, Білорусі в контексті модерного націотворення: компаративний аналіз” (номер держреєстрації 0109U002865).

суспільства, Р.Д. Лях привернув увагу до досліджень, присвячених поміщицтву (кандидатські дисертації Н.Р. Темірової, Л.М. Горенко), котрому особливо "не поталанило" в радянській історіографії. На цьому тлі власне аграрні студії набували дещо нового (антропологічного) звучання. Було звернуто увагу на трудову діяльність селян, їхню політичну активність, розпорядок часу, побут, культурний рівень, організацію довкілля, житло, одяг, харчування, демографічні аспекти, сімейне виховання. У контексті різних сторін життя людей села фактично пропонувалося більш синтезоване уявлення, а відтак і дослідження цієї найчисленнішої верстви населення. Посприяття мав міждисциплінарний підхід, хоча безпосередньо про нього мова у виступі не йшла.

Огляд селянознавчих студій, запропонований Р.Д. Ляхом, мав, на думку самого доповідача, пришвидшити процес переосмислення (насамперед методологічного) історії. Як приклад початку такої історіографічної еволюції було названо праці Ф. Турченка, присутніх на засіданні С. Кульчицького, В. Калініченка, В. Марочка, А. Морозова та ін. При цьому, ведучи дискусію у хронологічних рамках першого радянського двадцятиліття, Р.Д. Лях чимало уваги приділив колгоспній системі, її загалом негативному впливу на традиційний спосіб життєдіяльності українського селянства. І все ж визначальною тезою огляду/доповіді став заклик до "глобального вивчення аграрної історії" [1, 10].

Природно, що час від часу наукові огляди з'являються у відділі історії України ХІХ – початку ХХ ст. Інституту історії України НАН України. Кілька з них побачило світ під авторством завідувача цього профільного наукового підрозділу, члена-кореспондента НАН України О.П. Реєнта.

У 1999 р. вийшла друком стаття "Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу", яку й дотепер дослідники люблять цитувати [2]. Беручи до уваги, що "гуманітарні дослідження мають значно масштабніше суспільне відлуння в порівнянні з природничими і точними науковими пошуками", вчений приділив належну увагу як теоретичним проблемам сучасної української історіографії, так і завданням, що, на його думку, стояли на той час у площині конкретних тематичних пошуків. З огляду на мету нашої розвідки, коротко зупинимося на селянознавчих аспектах. З-поміж інших пріоритетів історичної науки О.П. Реєнт назвав аграрну домінанту, переважно селянський світогляд українців, дотичні до хліборобської спільноти етнокультурні риси: провінціалізм, брак волі до консолідації і державотворення, дріб'язковий характер протистояння та ін. [2, 19]. Зрозуміти ці ознаки, "вмонтувати" їх у мережу пізнавального процесу вчений запропонував через активізацію й усебічне використання потенціалу допоміжних історичних дисциплін. Зокрема, текстології, палеографії, етимології, лексикології. А ще закликав звертати увагу на "людину у всіх її багатоманітних виявах" [2, 20]. Така позиція відобразила зростаючий інтерес служителів Клію до нині визнаного антропологічного підходу.

Через два роки, коли наукова громадськість відзначала ювілей 140-річчя скасування кріпацтва в Наддніпрянській Україні, О.П. Реєнт опублікував спеціальну статтю, яка по суті конкретизувала запропоновані ним вище положення в річищі селянської (ширше – аграрної) проблематики [3]. Зрозуміло, що поява розвідки була спричинена не лише ювілеєм, а й помітним зростанням уваги науковців до цієї проблематики. Дискусії, що тривали як на конференціях, так і на шпальтах періодики, тому підтвердження. Попервах вчений проаналізував стан "дотичної" російської історіографії. Зокрема зупинився на сильних і слабких сторонах робіт І.Д. Ковальченка (метод імітації, тобто прогнозування можливих змін у соціальній структурі села шляхом побудови альтернативно-імітаційної моделі процесу), В.Я. Гросула (аналіз аграрного питання крізь призму першопричин трьох російських революцій) [3, 6–7]. Долучаючись до дискусії, "став на захист" куркуля, зваживши на думку, що обуржуазнення українського села історично зближувало тутешніх селян із селянством Франції після Великої французької революції і навіть американськими дрібними фермерами – роботодавцями [3, 7]. Надалі ці "симпатії" отримають належну підтримку в українських істориків [4].

Також О.П. Реєнт зупинився на тенденціях зарубіжної аграрної історіографії. Виокремив позицію японського професора С. Хінади. Насамперед його думку, що "тенденція до модернізації сільського господарства пореформеного періоду зовсім не була визначальною" [3, 8]. Тобто погляд на російське (зокрема й українське) селянство "з Японії" виявився не менш продуктивним за підходи власне російських фахівців. Такими ж

оригінальними визнано праці американських істориків С.Л. Хока та К.Д. Воробеця. Перший аргументовано підважив мальтузіанську теорію пояснення переселенських рухів селянства, чим кинув виклик ортодоксальним поглядам на цю проблему, другий розгледів гальмування модернізаційних процесів на селі у традиціях, зокрема щодо успадкування землі. Залучення міждисциплінарного підходу суттєво розширило можливості пізнання історичної дійсності, хоча, зрозуміло, повною мірою використати таку перспективу тоді не вдалося [5].

Із поміж праць українських істориків О.П. Реєнт назвав насамперед монографію В.І. Марочка [6] та докторську дисертація М.А. Якименка [7]. Аналіз кооперативного руху загострив увагу дослідників цієї проблематики на потребі набагато ґрунтовнішого її дослідження. Що власне й відбуватиметься у перше десятиліття ХХІ ст. У межах завдань селянознавчих студій виправдано було б, на наш погляд, звернути увагу на такі цитовані вченим положення. З одного боку, “селянська кооперація стала своєрідною формою самозахисту виробників сільськогосподарської продукції”, з другого, “на відміну від західноєвропейських країн, у Російській імперії кооперація створювалася з ініціативи інтелігенції й самих селян в основному на державні кошти і пожертви благодійників” [3, 9]. Вочевидь, це співвідношення видається особливо перспективним для поглибленого дослідження. Принаймні його розробка потребує міждисциплінарних синтезів більш вищого рівня. Про це ж ідеться в контексті мотивів переселенського руху селянства. Цілком слушно О.П. Реєнт підтримує позицію М.А.Якименка про “тісний взаємозв’язок ландшафту місць виходу та районів поселення”, який раніше недооцінювали або взагалі заперечували [3, 10]. Цінним у цих оцінках є те, що вони дали змогу по-новому поглянути на перспективи селянознавчих студій, хоча, зрозуміло, у більшості з них автори ще не виокремлювали саму хліборобську верству як об’єкт дослідження, а у рамках старої традиції намагалися розгледіти її крізь призму “закономірних і системних” рухів, течій, організаційних форм.

З огляду на процитовані оцінки та побажання, висловлені в наукових оглядах провідними вченими, конкретизуємо деякі положення, так би мовити, “слабкі місця” сучасної історіографії. По-перше, пересічно історики уникають ґрунтового діалогу не лише з колегами (майже не звертають увагу на мотиви їхніх поглядів/позицій), а й із самими суб’єктами історії. Проте це вкрай важливо робити й такі спроби варто вітати. По-друге, автори не завжди прагнуть до опрацювання всієї літератури з проблем, що їх беруться досліджувати. Чи є це продуктивним? Напевне що, ні. Що стосується самого принципу тотальності на етапі ознайомлення й аналізу з джерелами та історіографічною базою, то його сумніву не піддаємо. Хіба що наголосимо на такій оказії. Частенько авторитетні й зовсім близькі за тематикою праці залишаються поза увагою історика, а всякий компілятивний дріб’язок фігурує у його доробку, та ще й у статусі такого собі “наукового шедевру”. Це створює хибне враження серйозності (фундаментальності) дослідження, щоправда, сприяє добрим стосункам між колегами, мовляв, персонально нікого не забув.

Долучаючись до міркувань, висловлених О.П. Реєнтом, Р.Д. Ляхом (почасти С.І. Світленком та іншими істориками), зауважимо: у багатьох випадках традиції досліджувати історію селянства не втратили своєї однобічності. Так, про соціальну активність селян написано немало, тоді як про більш знакову рису їхньої ментальності – “мовчання”, тобто соціальну пасивність – майже нічого. Хіба це не виклик для дослідників?

По своєму шкодить науковим студіям і надмірна “літературизація”, бо нерідко вона означає звичайну компіляцію тексту джерела або, такі собі поверхові публіцистичні екскурси. Результати від того не зовсім втішні. Як справедливо зазначає В.І. Марочко, “недолік історичних досліджень... полягає в тому, що саме застосування публіцистичних тлумачень до оцінки подій і явищ набуває згодом усталеної в історіографії термінології” [8, 5].

На жаль, історики часто-густо більше схожі на економістів, політологів, правознавців. Вони продовжують закликати “приймати законодавчі акти”, “формувати реального власника і дбайливого господаря землі”, “відновлювати й розбудовувати соціальну інфраструктуру” [9, 291]. І ця звичка, схоже, не збирається втрачати свої позиції. Спроби ж “наблизитися до людини” часто безуспішні, бо раз по раз наштовхуються на небажання колег бути схожими на тих же етнологів чи психологів. І тут знову можна дивуватися вибірковості. До речі, багато аргументованої критики лунає на адресу “націоналізованої” історії. Утім, впадає у вічі якась однобічність. Приміром, дослідники, які ліпше решти опановують сильні сторони постмодерністської парадигми, постійно уникають таких бажаних порівнянь і залишають

свої студії у полоні штучної фрагментарності. Інколи так переконливо, що складається враження: метод компаративістики втратив епістемологічну привабливість.

Щодо міждисциплінарних контактів із етнографами, то історики не надто щось додали з часів М. Максимовича і М. Костомарова. На заваді цьому почасти стоїть стереотип їхньої залежності від "всесильної" статистики чи тих же нормативних документів. Їм вони довіряють більше й не поспішають відмовлятися від своїх симпатій. Можливо тому, що й сьогодні так легше доводити свою наукову правоту. Але, думаємо, є причини іншого виду кон'юнктури – політичної. Саме нею пояснюємо практику всіляких обхідних маневрів там і тоді, де й коли виникає потреба творити візію етнонаціональної самобутності хліборобської спільноти.

Отже, аналіз положень наукових оглядів, які побачили світ у два останні десятиліття й були присвячені розвитку селянознавчих студій в українській історіографії, засвідчує: цей жанр історико-наукової літератури помітно посприяв активізації та оптимізації наукових пошуків, дав змогу і початківцям, і досвідченим професіоналам наблизити свої дослідження до ліпших зразків української та зарубіжної епістемологічної практики. Водночас цей процес оцінюємо не так однозначно, бо він усе ще рясніє великою гамою невирішених проблем.

Література:

1. Лях Р.Д. Проблеми аграрної історії України 1917–1940 рр. // Матеріали Всеукраїнського симпозиуму з проблем аграрної історії (10–12 жовтня 1996 р., м. Умань). – Ч. 2. – К., 1996. – С. 5–10.
2. Реєнт О.П. Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу // Укр. істор. журнал. – 1999. – № 3. – С. 3–22.
3. Його ж. Реформаторські процеси в аграрній сфері другої половини XIX – початку XX століття (стан наукової розробки) // Укр. селянин / Зб. наук. праць. – Вип. 2. – Черкаси, 2001. – С. 6–11.
4. Нечитайло В.В. Селянство як природне явище // Там само. – Вип. 9. – Черкаси, 2005. – С. 9–11; Марочко В.І. Уклад життя селянина-фермера: методологія дослідження // Там само. – Вип. 10. – Черкаси, 2006. – С. 38–47.
5. Див.: Михайлюк О.В. Селянство України в перші десятиліття XX ст.: Соціокультурні процеси. – Дн-к: ТОВ "Інновація", 2007. – 456 с.; Присяжнюк Ю.П. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини XIX – початку XX ст. – Черкаси: Вертикаль, 2007. – 640 с. та ін.
6. Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861 – 1929 рр.). – К.: М.Р. Kots Publishing, 1995. – 224 с.
7. Якименко Н.А. Переселение крестьян Украины на окраины России в период капитализма (1861–1917 гг.): Автореф. дисс... докт. истор. наук. – К., 1989. – 40 с.
8. Марочко В.І. Сучасна історіографія проблеми кооперативного руху в Україні другої половини XIX – першої половини XX ст. // Питання аграрної історії України та Росії. Матеріали п'ятих наук. читань, присвячених пам'яті проф. Д.П. Пойди. – Дн-к: ДНУ, 2004. – С. 4–7.
9. Жулканич М.Н. Еволюція аграрних відносин в період становлення ринкових умов господарювання // Укр. селянин: Зб. наук. праць. – Черкаси, 2008. – Вип. 11. – С. 285–292.

Аннотація. *Присяжнюк Ю.П. Современное украинское крестьяноведение в научных обзорах 1990–2000-х годов. Прослежена традиция составления обзоров крестьяноведческих (шире – аграрных) исследований в украинской историографии периода государственной независимости Украины. Обращено внимание на критерии плодотворности и перспектив предлагаемых как теоретико-методологических подходов, так и конкретно-тематических исследований.*

Ключевые слова: *украинское крестьяноведение, аграрные исследования, обзоры*

Summary. *Prysyazhnyuk Y.P. Modern Ukrainian Peasant Studies in Scientific Reviews of the 1990s– 2000s. The article traces the tradition of carrying out Peasant (wider – Agrarian) Studies reviews in Ukrainian historiography during the years of independence of Ukraine. The author pays attention to the criteria of fruitfulness and prospects suggested as theoretical and methodological approaches and specifically-thematic studies.*

Key words: *Ukrainian Peasant Studies, Agrarian Studies, reviews*

